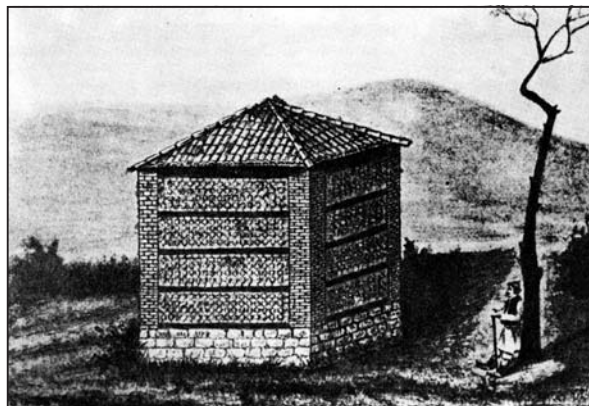

"ЂЕЛЕ-КУЛА"

Године 1809. маја 19, у време Кара-Ђорђевој војне – Срби су, очистив Шумадију, Подриње, Стари Влах и Тимочку крајину – машили своју руку на Ниш. Кара-Ђорђе је био далеко отишао у Топлицу и њу, веле био освојио, а његове војводе ударе пут Ниша на висове код села Каменице. Међу тим војводама био је и Стеван Синђелић, ресавски војвода, који сиђе са великих висова над Каменицом и стаде на много ниже брдо *Чеџар* (или Чагар) *испод* Каменице. Ту је био први на ударцу. Турци су дакле са њиме или морали бити начисто или сви изгинути. Очајним јуришима они су насртали, бивали су одбијани, док нису Срби малаксали и Синђелић својим пиштољем упали вреће с барутом те и шанац и војници – Срби и Турци – што су били у домаху огња оду у ваздух, а војвода први. Шанац се разбије, Турци остали опет нагнуну и – све изгибе.

Сл. 22 Бој на Чеџру, Стеван
Никишић - Лала

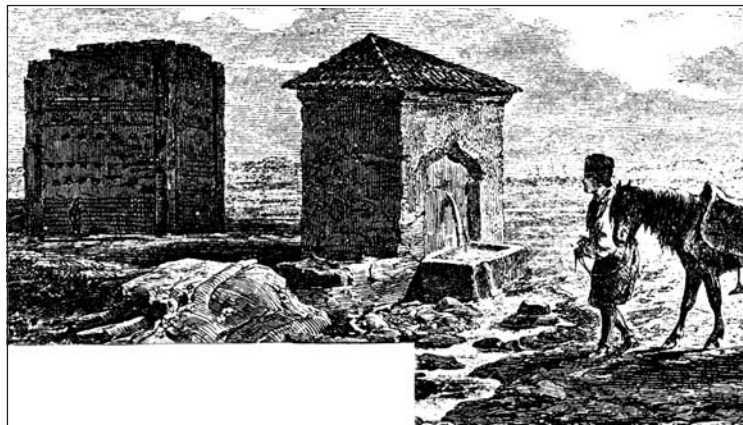
Турци зареде сећи главе погинулим Србима, потоваре их на кола, провуку кроз Ниш и на 25 минута источно иза Ниша на пиротском друму, с горње, десне стране, дигну кулу познату под именом "Ђеле-кула" – тј. "кула од глава". Од то доба има *седамдесет и четири* године.

Сл. 23 Ђеле Кула 1850, према
Ф. Каницу

"Ђеле-кула" јесте четвртаста зидина као свака кула, но без шупљине унутра. Зидата је лабаво и у средини је само набацато камење. Крајеви су зидати тврђе и у правилним редовима међу камен и малтер метате су главе српске. Она је била висока. Но сад једва да ће имати на два и по метра висине. Да би се препречило распадање овог дивног споменика српског јунаштва и турског варварства – ударени су около диреци, као на звонарама и над целом кулом стоји један кров, те чува споменик од кише и распадања. Само би требало тај кров боље сад препокрити и чувати и на њега пазити, а то се може, што је на десет корака ту велика војена болница.

Ниједне главе нема више на кули! Кад је освојен Ниш, онда је са свечаношћу свршено опело пепелу и главама погинулих јунака и

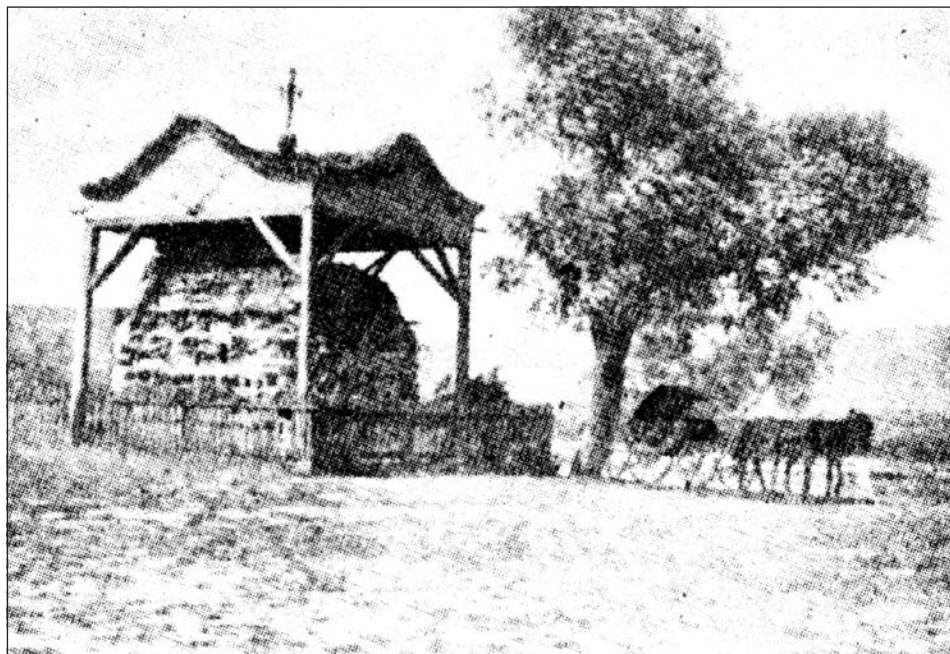
Сл. 24 Ђеле Кула
1860, према Ф.
Каницу

остатак је закопан. Сад стоји само део од опале куле. И на том остатку стоје све угнућа где је која глава била. Ја сам их брижљиво бројао и на овом остатку само било је са северне стране 123 главе, са западне 103, са источне 105 и са јужне 180. Свега = 511. А колико ли их је било на целој кули? Кажу да је било 56 редова са све четири стране, сваки ред по 17 глава – свега 952, а прича се да је паша нишки за сваку донешену српску главу (ваљда пред напад!) обећао по 25 гроша. Заиста! Каменица је била грдна погибија! И вечно ће проклетство остати по војводи Милоју Петровићу или ком другом кривцу који је на пушкет са осталима гледао са каменичких висова и Србе и Турке у томе и није хтео да сиђе нити је војсци дао да брат брата брани. Да је то учињено можда би још тог дана (19. маја, 1809.) био Ниш отет и ако га, као и Пазар, не би одржали, то би ипак била морална добит!! Али Срби остају свакад Срби! Која је се војна свршила – а да није било завидљиваца и пакосних злурадника, па доста пута и тешких издајица!!

А Србин, кад поред "Ђеле-куле" прође - треба капу да скине и да се памети научи; да смо ми Срби често имали најмање онога, што нам је

Сл. 25 Ђеле Кула, 1876,
Album della guerra d'oriente del
1876, Milano 1876.

Сл. 26 Беле Кула, 1897, Ф. Каниц

највише требало, а то је – слога. Иако је "Беле-кула" споменик српскога јунаштва, он је за ову другу половину – *сјоменик српске неслоге!*

Трипут толико колико до "Беле-куле" ваља истим друмом на исток поћи и долази се до познате топле *Нишке Бање*.

"Бања" нишка јесте топал јак извор одмах испод једног великог брда. – Извор је тако јак, да је одмах на отоку као нека речица, а 2-3 стотине корака међу воденице на – топлој води!! Не беше термометра – но мислим има топлоту преко 40. –

Сам је извор ухваћен, обзидан као неки казамат за купање. Тако су још Турци оставили. За себе је за женскадију купатило, за себе за мушке. Осем тога има неке 3 или 4 мејане ту, где се човек може одморити и прихватити јелом и пићем. Нишка Бања јесте засад само нишки излаз, где Нишлије лети и иначе излазе на ручкове, на ужину или на вечеру. Она још није стекла онај глас, какав имају бања у алексиначком, Брестовачка, Рибарска и друге топле воде у Србији. Добро би било да се ближе определи – да ли је, осем топлоте, вода ова

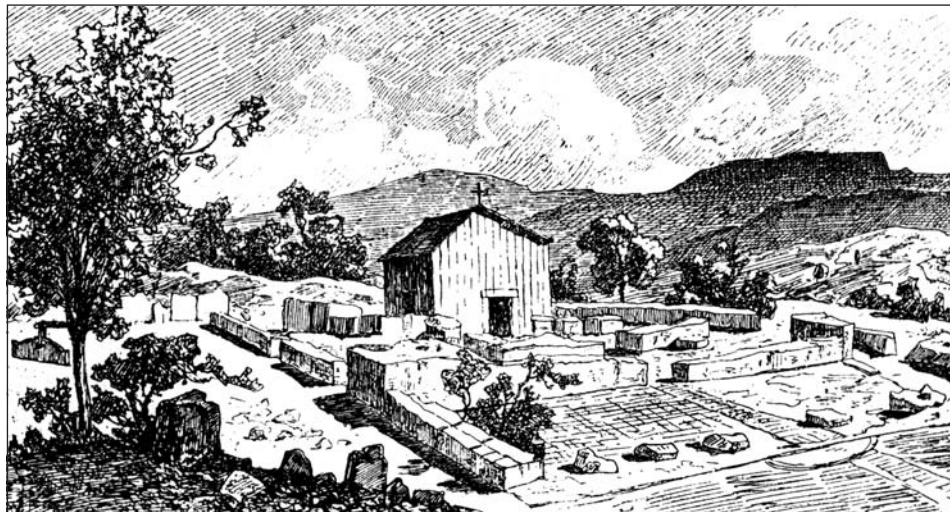

Сл. 27 Кућатило у Нишкој Бањи, крај XIX века

иначе лековита јер због близине Ниша и што јој је лако доћи; ова је бања на врло удесном месту. Сећам се да сам – пред рат 1876. – читао о њој у немачким листовима (мислим у "Neue Freie Presse") где неки Heinrich Noë – говорећи о војсци српској и турској, које се беху око границе прибрале – и ову бању спомиње, како је се у њој лепо окупао и како су га тада Турци лепо дочекали и неговали.

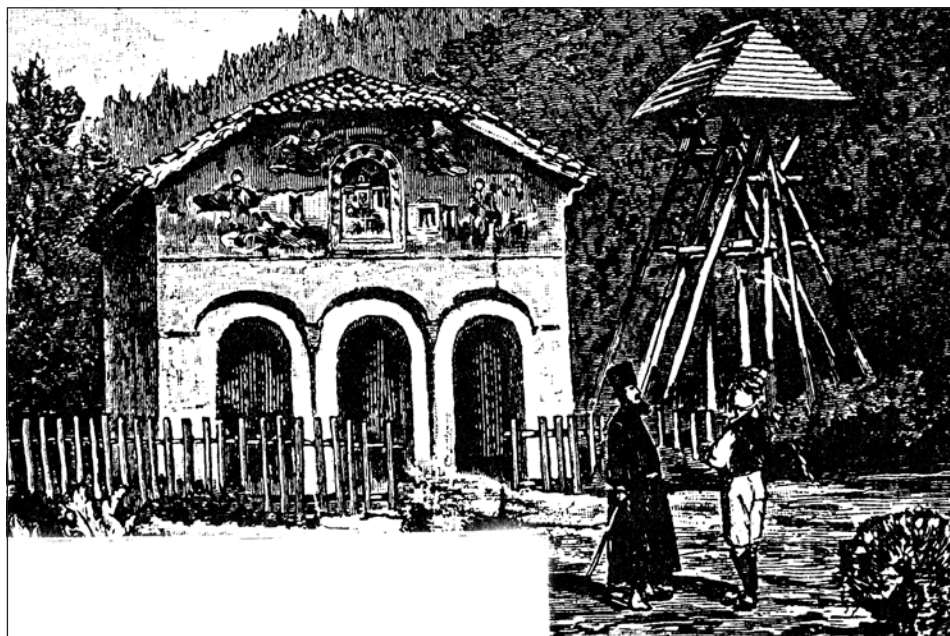
Знатно даље и од бање, јесте међу кршним брдима село *Сићево*, кажу најромантичнији предео нишке околине, знатан са својих родних питомих и шећерних винограда. Тамо не добих време да идем. – Даље вредно је видети и Јелашницу, село више бање, где је откривен "камени угљен". Ближе од бање, повише "Беле-куле", има манастир Габровац иза Горице. Рекоше да је страдао од пожара и тек се опоравља. Преко Горице у месту Ђурлинама, недавно је откопан основ једне знатно велике грађевине за коју vele да је неки храм!!

Брег "*Горица*" стоји баш над самим Нишем са јужне стране. Озго је висока равањ (плато) који је спучио даље у планину Селичевицу, а благо се спушта ка лесковачком друму и пут Мрамора. С истока је речица Габровица. Горица је била утврђена са више шанчева, но више у

Сл. 28 Ђурлина, Рушевине византијске цркве, према Ф. Каницу

цељи да даје отпор – западу према Мрамору, но истоку, према Пироту, с које су је стране Шумадинци, дошав од Беле Паланке и освојили и тиме, после битке на Нишору (Бели Марковић) и освојења Пирота – решили 28. децембра 1877. судбину Ниша, који је се тада предао у руке српској

Сл. 29 Сићево, Манастир Ваведење Св. Бољородице, према Ф. Каницу

војсци. Горица је на страни до Ниша пуна винограда. Тамо пут Лесковца у Ђурлинама тако исто су многи виногради. Шанчеви су урасли у траву – а друмови сад желе Турака!!

Пођимо к северу од Ниша. Пред нама је знаменити "Виник" – брег, а боље рећи нишки град.

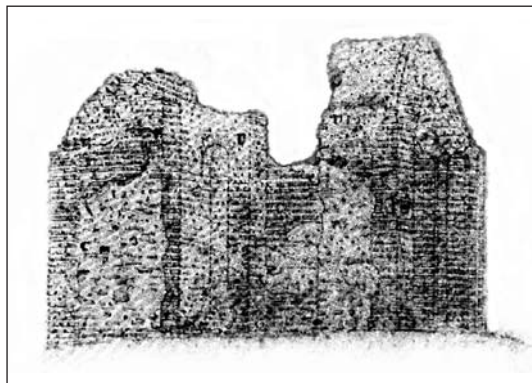
Сва је нишка околина опасата брдима, – само је пут Мрамора, куд Нишава отиче, отворена. Виник стоји некако на среди, као неки рт за себе, не свезујући се ни с једним другим брдом.

Виник се протеже од истока к западу (елиптично) и својом ширином таман заклања Ниш и град – варош од северне стране – пут Каменице, откуда су Срби к Нишу долазили да га освајају. Виник даје, дакле отпор целој северној линији, спрам старе нишке границе, а крајевима влада друмом који долазе са Грамаде и од Малче и друмом великим од Алексинца до Топонице. Откуд год пођеш – Виник је пред тобом.

Велики царски везир, Валија подунавског вилајета, стамбулски паша, творац турског парламента и царски прогнаник и сужањ – данас – у Арабистану, чувени "реформатор Турске", њен уставни хеџим, главом *Мийад љаша* – – седео је у Нишу и умео је да позна важност природног нишког града Виника.

И дан данас стоје на Винику и десно под њиме – четири велике "табије", четири грдна шанца са зиданом кулом у среди, која је пола у земљи а пола над земљом. Она три велика опкопа на Винику стоје; два на две крајње тачке један у среди и – обрнути су северу. Онај четврти јесте на коси под Виником и закрчује пут од Каменице, као што држи на домету други (насип) од Грамаде.

С овим Митадовим творевинама имала је наша артиљерија, постављена на висовима више Каменице, доста посла. Онај четврти велики опкоп под Виником освајала је српска војска. И сад има ту неколико гробова једног четовође и војника који су – – некако погинули.

Сл. 30 Орљане, Црква Св. Јована на брду Кумиџа (Комиџа), М. Валићковић, 1878.

Називи "табија" промењени су и први велики зове се "Редут Александар престолонаследник". Други се зове "Редут Књаз Милан". На трећи (у среди) не идох. Посред брда иде леп насип (сад урастао у траву) за провоз топова. На равни, више на среди има грдан велики, простран шанац за пешадију, а над друмом од Каменице – сва је коса начичкана шанчевима.

И заиста освојити Виник, кад је са добром и довољном артиљеријом снабдевен – то је један део Плевне, за који би требао један српски Скобељев. Но Винику је на Горици – решена судба.

Кад је пала Горица Турци на Винику били су међу две ватре..... и они су се предали.

Сав је Виник под Виноградима. Брдо је шљунковито. На страни Ниша обрнутој – подигнута је, на једном лепом заравњаку велика "барутана"

Са Виника се далеко на запад и југ види Курвин-град пут Лесковца, спрам њега брдо с једном батаљеном црквицом. Између та два брда продире Морава (где сам је газио ја 28. августа). "Курвин-град" јесте разорена зидина. Само јој још северно платно стоји. Под њим има једно сеоце а на друму механа до саме Мораве, која ту под брдо долази, да тек толико оставља места, колико да се насип проведе. Мало више – види се тиха Топлица, која ту у Мораву увире. Црквица спрам Курвин-града јесте својих 5 метара дуга и 2 и по широка лепо од цигле озидана. Свод озго поломљен. Више је нека капела но црква. Још се од слика виде

Сл. 31 Краљ Милан
осмајра бийку код
Сујовца 1876, цртеж,
*Smeeton Tyli, Album della
guerra d'oriente del 1876,
Milano 1876.*

само светитељске главе на своду изнад олтара. То зову "Кумига". Мало даље је село Орљен. Одатле пукло поље своја добра 2 сахата – до Мрамора. 28. августа одем по подне на Курвин-град, прегазим Мораву, и верујући погледу, а поводећи се по жељи да што више видим потегнем преко Мораве и пешке све пољем до Мрамора. У путу омркнем сам и у мрак стигнем на дивни мраморски мост. Овај мост има велике стубове од камена зидане. Озго су гвоздене греде метуте и тако је ово сад вечита творевина. Преко њега иде пут у Прокупље, Куршумлију, Преполац, Приштину и Косово ...

Стубови су били, кад смо освојили Ниш и земљу. Оно друго саграђено је после (за време министровања Ранка Алимпића, као министра грађевине).

На тај крај преко Мрамора, пошав с леве стране од Мораве, преко Суповца насртала је наша војска прво 1876. године и долазила до Мрамора. На том су крају и саветници у шатору Абдул Керима – нашли свој пут за у Србију..... последњи свој пут, који неће више никад учинити јер судба и срећа оружија решаваће се сад иза одмакнутих граница Краљевине Србије, на Косову и на Овчем пољу иза Скопља ...

Кад пак на север од Виника погледамо – имамо догледа само толико, колико топ обично баца. Свуд унаоколо су, као зид, брда, висови – стара граница наша поврх села Каменице, поврх Матејеваца па даље на Грамаду (истоку) и на Катун (западу) поврх Топонице.

Пред нама је *Каменица!* То је оно село, пред ким је Синђелић, војвода ресавски, са својом војском славно погинуо.

Каменица је припета уз само брдо које је нешто одрто те се камен види и с тога се ваљда и зове тако. Куће су густо озидане, као у каквој чаршији. Има малу црквицу, лепу повелику (нову) школу. Земља (плацеви) у селу врло су, веле скупи. Тамо су села већином у гомили. Биће да су их Турци сашорили.

Пут са висова одмах над селом води правце низа страну. Нешто источно јесте село Доњи Матејевци, мало даље Горњи Матејевци сва ова села и њихова околина јесу – све сами *виноградски њредели*. Чувена и боља "нишка вина" ту роде; ту и у Сићеву. Кад им лоза свој племенити род не донесе, у њих је неродна година. Они од винограда живе. Али и има добрих газда. Почев од 50 дуката, па до 700-800 дуката може по неки да узме за вино на годину.

Не дај Боже, да им филоксера (чокотна ваш) дође!!

Између Каменице и Доњих Матејеваца има једна пупчина, једна обла коса, сва виноградима засађена коју од Матејеваца одваја једна прилична омчита јаруга, а амо пут Ниша и Виника благо се спушта. То се зове *Чаџар*. На њему је био Синђелићев шанац, на њему погибија и ту је *сјоменик*, који с једне стране на танкој мермерној плочи, Нишу обрнуто носи натпис:

"Војводи
Стевану Синђелићу
и
његовим неумрлим
јунацима
славно палим овде
19. Маја, 1809.
нападајући Ниш".

На противној страни
плоче, селу обрнутој стоји:

"Књаз
Милан М. Обреновић IV
и
његова храбра војска
покајаше их
28. Децембра, 1877.
освојивши Ниш".

Сл. 32 Споменик војводи Стевану Синђелићу
на Чеџру, Према Ф. Каницу

Плоча је са судланице танка, од бела мермера и усправо узидана у једну цигљену подзиду. Ако се не узгледа, скоро ће пасти. Све је обграђено летвама и обухвата ограда око 1-1,5 квадратни фат. Иако се ово може сматрати као на брзу руку дигнут споменик, други би могао бити већи, бар као рецимо она чесма на великој пијаци (у Београду) или тима подобни споменици, обелисци, који неће зубу времена тако лако подлећи.

Око споменика су виногради. Шанац је морао бити велики. Кажу чим се дубље копа – наилази се на кости, кости јуначке.

Стеван Синђелић није био указан чиновник. Јунаштво га је узви-сило до војводства. Рођен је у селу Грабовцу, срезу ресавском, Округу ђупријском. Кад дахије посеку 1804. год. оборкнеза Петра, у ког је Стеван био млађи, – власт пређе на Стевана и он се као старешина борио – по опису у *Кнежевини Србији* – на Јасењару, на друму између Ђуприје и Свилајенца и сузбио Турке у Ђуприју са Кривокућом из села Марковца (смедеревског), а Кривокућа, који је био добар јунак, погине, но са српске стране и од српске пушке. Народ (војска) зажали Кри-вокућу и сваки узев по један камен баци на једно место са клетвом: "Проклет био ко уби Кривокућу!"

1805. био је Синђелић Бој на Иванковцу, а од 1806. бавио се највише на Делиграду и 1809. сви се крену под заповедништвом војводе Милоја, Нишу, дођу над Каменицу а Синђелић *сиђе* с висока пред Каменицу, на Чагар, ту где му је сад споменик!

Остали су шанчеви и војводе били: *Пејтар Добрњац* и *Вељко* у Горњим Матејевцима; *Илија Барјакџаревић* (из Извора, Ћупријски округ) више Матејевца, *Милоје Пејтровић* војвода (главни командант) у Каменици; *Пауљ* из Мељнице (Млава) изнад Каменице, више цркве и *Милојеви бећари* у Доњим Матејевцима. Свега дакле шест шанчева а главни војвода Милоје Петровић. Добрњац и Милоје били су у завади, што је до 1809. на Делиграду и над војском био старешина Добрњац, а од 1809. поста Милоје Петровић. Стога и у нападу на Ниш није било слоге, па ни среће, но – српске погибије. Пред бојеве на Каменици, Вељко и Добрњац оду да бране Гургусовац (Књажевац), али опет остану четири шанца и војска. Синђелићев је шанац био први на ударцу. У среду по Светој Тројици (после доста претходних и неуспелих турских напада), приберу Турци сву силу и обрну на Синђелићев шанац на Чагару. Остале не хтедну више дирати ни нападати.

"Изађоше, причаху очевидци (*Кнежевина Србија*) коњици турски прво све бели, па зелени, па доратасти, па најпосле црни, а пред њима два коњичка топа. Пошто свршише дову (молитву), избацише два топа, па се почеше лагано приближавати к шанцу на Чагару. Само се осуо један плутон, па су одмах јуришили на шанац...." и настао је страشان покољ!!

19 МАЈА 1809 ГОДИНЕ УПРТОЇУНХ СРЕДХ
НАУЕПАРХ ПОПЇНХ СРЪБСКА ВОЈСКА СТАРЕШЇНЕ СЕ
СКАРАШЕ ЇВОЇСКХ ИЗДАДОШЕ
ПАЙРОПАДЕ

Сл. 33 Запис из књиџе *Пенџикосџар* о боју на Чеџру 1809.

Турци су кидисали на Чагар и прекрили га, јурнули на шанац Синђелићев и кад су им мртви њихови испунили ендеке, они су преко њих скакали. Погибија је била велика и сеча страшна... Народ (војници) из околних шанчева није притрчао на обрану. Они су гледали. Или: што нису смели ићи без коњика (које је био Вељко одвео) *или им није дао Милоје?* - за кога се причало да је добио лубеницу пуну дуката!! Дуго и страшно крчали су и давили се Срби и Турци по шанцу и сва нишка војска, морала је већ да сломије храброст једног јединог шанца и једног војводе, без потпоре и помоћи од осталих, који су му озго у тема гледали и – сејирили! До скора је живио у Доњим Матејевцима неки чича Јова Стојановић (+лане), који је био 1809. велики чобанин (од 15 година) и

вели како су војводе озго силазиле Синђелићу и грдили га: "Ти си, море, сишо туна да први освојиш Ниш, да будеш старији у њему!" и друге сложене беседе чинили – што није да не личи на српски.... Остављен од свију, у разореном и крвљу и месом напуњеном шанцу своме, шта је могао племенити Синђелић друго чинити но – *йишиџољем ња у џебану!* Млого Турци, војвода и оно мало браће и јунака што беше до тог тренутка живо – одлете у ветар и – – *мир се џовраџи!*

.... Свечана тишина влада сад на томе месту и кад стигнеш код тог споменика и погледаш пут Ниша, видиш преко "Митад-пашине табџе".... нова висока кубета нишке цркве, како се са својим крстовима поносно дижу у висину као да би хтела да кажу: "Испунило се оно што је Синђелић жудео и за шта је погинуо! Ниш је слободан!" – Синђелић је осветлио образ! Он је српски Леонид! Бог да прости њега и његове!

Несрећне остале војводе нагну бежати Делиграду. Бесни и окуражени Турци за њима и – целокупна погибија створила је "Ђеле-кулу" и прождрла је 3-4 хиљаде људи, које на Чагару, које у бекству осталих на Делиграду. Цео напредак и план оне године би у ништа претворен и будући изгледи уништени. Карађорђе, који је био далеко заишао у Србију, брже боље дојури чак у Ћуприју, да осигура прелаз. Војводе српске што су у Босну биле прешле морали су се вратити натраг, да се наново отима што је било отето, па – изневерено. Ако је страховити Карађорђев пиштољ доста пута сурово, плаховито и неправедно изражавао гњев свога господара – штета је и остаде незадовољена правда, што главноме заповеднику војске на Каменици није учинио – крај!

То је Ниш и његова околина! У поимању великог успеха, који је освојењем Ниша показала српска војска; у оцењивању важности овога некада славног, до скоро заробљеног, а сада слободног и у будућности великог Ниша – ја сам узео перо да ономе који није био никад у њему, или који није био давно у њему, или који није видео нови Ниш; дајем једну површну слику. Ниш је без сумње, после Београда друга варош у Србији.

И они владаоци и народ, онај народ и војска, оне дипломате и патриоте – који су у размаку само од 10 година (од 1867-1877) освојили Србији њена два велика града, два стожера домаће и државне величине, који су добили Србији Београд (1867) и Ниш (1877) – да нису ништа друго Србији привредили – заслужили би да им дела њихова буду уписана у историју, а имену њиховом да потомство подиже и храни спомене достојне делима њиховим.

Али тековине те нису само та два града! Од Ниша је далеко још до Пирота и Цариброда, далеко до Преполца над Косовом и још даље до

Сл. 34 Извлачење ђојова на нишки бедем, према Ф. Каницу

извора Мораве над Врањом. Све су то и тековине истог народа и то тековине истих владалаца, народа и његових разборитих људи.

Ниједна жртва није велика! И ја опоричем свима онима њихов српски патриотизам, који сваком згодном приликом потржу своју прљаву кебу иза појаса о – "ратним жртвама", као да девет година Карађорђевој војне нису биле пуне "ратних жртава"? И зар је за то мали Карађорђе и његов нараштај!! Ја шта је Љубић, Дубље, Пожаревац и тешке ране и мртве главе у тим Милошевим бојевима; но "ратне жртве"? Немамо ли ми *џим жртвима* да захвалимо постанак Србије?! Зашто целивамо гроб Синђелићев код Ниша!? Крвљу се икупљивала свака слобода српска! Јесмо ли криви ми који смо се родили и живимо у страшном времену кад се ваља крвити и војевати?? Сад се тековине теку. Кад једна држава пропада, друга ниче или ће нићи трећа. Па у тим тренуцима, као и у лову: "*Ако не срећеш, ђосле не сћиже!*" Јер лакше ће доцније бити потомству управљати *великом* Србијом, но данашњем нараштају *малу* Србију очувати а још већом начинити. У добру је лако добар бити!

Предстраже српске већ су на Преполцу и гледе у Косово са својих висова. Српски је војник 1878. напојио коња на Ситници и прекрстио се код Грачанице на Косову! Србин је понео аманет са гроба Обилићева: да ће се опет тамо вратити.... И нека би дао Бог да то буде скоро и победоносно!!

"Стојте ту, гледајте доле у Косово, војници, и никако се не осврћите овамо, да добро утувите куда је пут ка Призрену! И кад се вратите дома да кажете где је наша старина!!!" рекао је на Преполцу генерал Бели-Марковић кад је са својим пријатељем г. Костом Алковићем, професором Велике школе, летос (у августу 1882.) пролазио многе пределе, са којима је у свези и његово војничко име. –

И ја жељах да видим "врата" између великог и малог Косова. С признањем помињем да ми од старијег (министра) неје ни на дозволи оскудевало; али краткоћа времена и посао, за овај мах то ми не дозвољаваше.

Али ја морам прећи нову Србију и видети путе, који воде у будућност ове земље, па било то сад по "потреби службе" или слободне дружбе! Време је, да се по "салонима" води више говора о српским брдима и клисурама, пошто смо се већ наразговарали о западњачким "булеварима!"
